

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

NASIMIY RAMZI, NAVOIY NAZMI VA TAFAKKUR BAZMI

Boqijon TO'XLIYEV

filologiya fanlari doktori, professor,
O'z FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti
bokijontukhliev@inbox.ru

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14804406>

Annotatsiya: Maqola buyuk ozarbayjon shoiri Said Imodiddin Nasimiy ijodiga mansub bo'lgan bir asar tahliliga bag'ishlangan. Bu asar g'azal shaklida yozilgan. Nasimiyning turkiy g'azalchilikdagi o'rni va ahamiyati yaxshi ma'lum. Ozarbayjonlik bu adib ijodi o'z vaqtida qanchalik ma'lum va mashhur bo'lgan bo'lsa, keyingi davr shoirlarining ko'plab avlodlari ham uning ijodidan zavq va ilhom olib yashagani bejiz emas.

Mumtoz adabiyot sir-u sinoatlarning ulkan xazinasidir. Hali hanuz ularning bor ma'no qatlamlarining asosiy qismi ham to'laligicha ochib berilganicha yo'q. Ayniqsa, ular orasidagi irfoniy qatlamlarning ma'no olamidagi "chaqilmagan yong'oq"lar ancha salmoqli.

Mazkur maqolada Nasimiyning bir g'azali Alisher Navoiy qarashlariga tayanilgan holda poetik tahlil etilgan. Adabiyot tarixida bunday urinish ilk marta amalga oshirilmoqda.

Kalit so'z va iboralar: Nasimiy, g'azal, hafta kunlari, Alisher Navoiy, "Lison ut-tayr" sharh, izoh.

Аннотация: Статья посвящена анализу одного произведения великого азербайджанского поэта Саида Имодаддина Насими. Эта произведения написана в форме газеля. Место и роль Насими в истории тюркоязычной поэзии хорошо известна. Несмотря на то, что творчество этого писателя было известным в свое время, многие потомки поэтов также были вдохновлены его творчеством.

Классическая литература – это огромное сокровище многих словесных богатств. До сих пор большинство из них «полностью не раскрыты. Очевидно, что «необнаруженные белые орехи», содержащиеся в окружающем их мире, весьма значительны.

Среди них Саид Имодаддин Насими (1369 - 1417). В то время, когда творчество азербайджанского писателя было известным, не случайно многие поколения поэтов того времени жили с удовольствием и вдохновением.

В этой статье содержится поэтический анализ, основанный на взглядах Алишера Навои.

Kalit so'z va iboralar: Насими, газел, дни недели, Алишер Навои, "Лисон ут-тайр", комментарий, объяснение.

Annotation: This article is dedicated to the analysis of a single work by the great Azerbaijani poet Said Imadaddin Nasimi, written in the form of a gazelle. Nasimi's significant position and influence in Turkic gazelle poetry are well-established. While his work enjoyed widespread acclaim during his lifetime, its continued influence on subsequent generations of poets highlights its enduring power and relevance.

Classical literature represents a vast treasure trove of linguistic richness, much of which remains unexplored. The undiscovered potential within this literary landscape is significant.

This article provides a poetic analysis of one of Nasimi's gazelles, relying on the perspectives of Alisher Navoi. This is the first attempt of this kind in literary history.

Keywords: Nasimi, gazelle, days of the week, Alisher Navoi, "Lison ut-tayr", commentary, explanation.

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Sharq mumtoz adabiyoti shakliy imkonlariga ko'ra ham, mazmun mohiyatiga ko'ra ham nihoyatda rang-barang. Ayniqsa, buyuk mutafakkirlar qoldirgan ijodiy meros bu jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi. Aslida, odam va olam tasvirini ko'zda tutuvchi barcha janrlar ham mana shu yo'nalishga xizmat qiladi. Shunga qaramay, ular orasida g'azalning tutgan mavqei tamomila o'ziga xosdir.

Fors-tojik adabiyotida "odam ush-shuaro" – shoirlarning Odam Atosi – Rudakiy nomi bilan bog'lanib ketadigan bu janr ustalari orasida Unsuriy, Hakim Sanoiy, Adib Sobir Termiziy, Jaloliddin Rumiy, Salmon Sovajiy, Kamol Xujandiy, Sa'di Sheroziy va boshqa nomlarni uchratish mumkin.

Alisher Navoiy Amir Xusrav Dehlaviy, Hofiz Sheroziy va Abdurahmon Jomiylar nomini alohida tilga olgani ham yaxshi ma'lum.

Turkiy adabiyotda esa adib Sakkokiy, Haydar Xorazmiy, Atoiy, Muqimiy, Yaqiniy, Amiriy, Gadoiy, Lutfiylar nomini hurmat bilan tilga oladi. Navoiyning e'tiroflari orasida mavlono Nasimiyning alohida o'rni bor. Alisher Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat"da bu ijodkorni shunday eslaydi: "Sayyid Nasimiy q. r. Iroq va Rum tarafidag'i mulkdin erkandur. Rumiy va turkmoniy til bila nazm aytibdur va nazmida haqoyiq va maorif bag'oyat ko'p mundarijdur. Mazkur bo'lg'on mulk ahlig'a aning she'ri muqobalasida hamonoki she'r yo'qdur. Hamono taqlid ahli ani mazhabida qusur tuhmatig'a muttaham qilib, shahid qildilar. Mashhur mundoqdurki, terisin so'yar hukm bo'lubdur. Ul holatda bu she'rni debdurki, nazm:

Qibladur yuzung, nigoro, qoshlaring mehroblar,

Surating mus'haf vale xol-u xating e'roblar.

va bu she'rning taxallusi ushbu muddaog'a doldurkim, nazm:

Ey, Nasimiy, chun muyassar bo'ldi iqboli visol,

Qo'y, teringni so'ysa so'ysun bu palid qassoblar" [4.478].

Nasimiy bilan bog'liq bo'lgan yana bir detal "Holoti Pahlavon Muhammad"da keltirilgan. Adib bu asarida Pahlavonning "g'arib ishlari va ajib zarofatlari" haqida gapirib, ularning "tab'g'a mujibi taajjub va aqlg'a boisi tahayyur" bo'lganini qayd etadi. Adib shu o'rinda g'azal maqtasini ham ketiradi:

Gar Navoiy siymbarlar vaslin istab ko'rsa ranj,

Yo'q ajab, nevchunki, xom etgan kishi ranjur erur.

Navoiy Pahlavon Muhammadning taxallusdagi "Navoiy" o'rniga "Nasimiy"ning qo'yib o'qishni maqsadga muvofiqroq ekanini ham maxsus ta'kidlaydi: "...va filvoqe' bu baytda Navoiy lafzidin Nasimiy lafzi munosibroqdur va faqir mutaajjib bo'ldum" [3.478], – deb yozadi.

Bularning barchasi Alisher Navoiyning butun turkiy ijodkorlar qatori Imoniddin Nasimiy ijodini ham puxta o'rgangani va uning she'riyatidagi mazmun va mundarijani ham, asosiy uslubiy yo'nalishlarni ham puxta o'zlashtirganini, uning

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

boshqa turkigo'y adiblardan farq qilib turadigan jihatlarini juda nozik darajada kuzatganini yorqin tarzda namoyon etadi. Shunga qaramay, mazkur maqolada gap bu haqda emas, balki Nasimiyning bir g'azaliga Alisher Navoiyning bir asari, aniqrog'i "Lison ut-tayr"ning qanday qilib ochqich bo'lgani haqida. Buning uchun ishni bevosita Nasimiy g'azali matni bilan tanishishdan boshlash ma'qul ko'rinadi:

1. Şənbə günü mən uğradım ol sərvî-rəvanə,
Şeyda qılıban saldı məni cümlə cəhanə.
2. Yekşənbə günü məcnun olub heyranı oldum,
Gördüm üzün, oxşatdım anı mahi-təbanə.
3. Düşənbə günü razi-dilimi dedim axır,
Ol gözləri nərgis, üzü gül, qaşı kəmanə.
4. Səşənbə günü səyyad olub seyrana çıxdım,
Mən seyd oluban qurban olum püstə dəhanə.
5. Çərşənbə günü yar gəzə gəldi çəməni içrə,
Bülbül dəxi gördü üzünü, düşdü fəğanə.
6. Pəncşənbə günü yarə dedim: pəndim eşitgil,
Faş etmə bu razi-dilimi yaxşı-yəmanə.
7. Adinə günü gördü camalını Nəsimi,
Əmdi ləbi-lə'li-şəkkərin ol qanə-qanə [8.61].

G'azal yetti baytdan iborat. Bu haftaning yetti kuni bilan uyg'un kelgan. Har bir kun alohida-alohida tavsiflar uchun omil bo'lgan. E'tibor berilsa, vasf shanba kunidan boshlanmoqda. Hozirgi tasavvurlardan farqli ravishda, Sharqda, jumladan, Ozarbayjonda ham hafta shanba bilan boshlanib, juma bilan yakunlangan.

Sharqda, jumladan, turkiy xalqlarda hafta kunlarini yaxshi va yomonga, "qutlug'" va "qutsiz"ga ajratish odatlari ancha qadimgi davrlardan beri amal qilib keladi. Jumladan, Yusuf xos Hojib o'n birinchi asrda "Kun, ay qutlug'i bar, ema qutsuzi" [14.656], deb yozgan edi. Mazkur g'azal ham mana shu e'tiqodning o'ziga xos ifodalari sifatida yuzaga kelgan. Har bir kunning ilohiylashtirilishi e'tiborni tortadi. Voqealarning shanbadan boshlanib odina (juma)da tugashi o'ziga xos ramzlar tizimidan xabar beradi. E'tibor berilsa, bunda vaqtning bir o'lchamlilik bilan bog'liq bosh xususiyatiga tayanilgan. Unga ko'ra, vaqt faqat ilgarilab yuradi, xolos. Vaqtning

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

mana shu xislati g'azaldagi voqealarning ham asosiy mohiyatiga ishora qiladi. Bundan lirik qahramonning oshiqqligi, uning yor bilan ilk uchrashuvini tasavvur qilish mumkin. Keyingi kunning yakshanba ekani ham ushbu imulohazani tasdiqlaydi. Yetti bayt – yetti kun bilan bog'liq.

G'azalda o'ziga xos lirik voqelik tizimi mavjud. Uni shartli ravishda “lirik syujet” deyish mumkin. Zero, unda “voqea”larning boshlanishi (tugun – matla) va oxiri (yechim – maqta) ochiq ko'rinib turibdi.

7. **odina (juma)** voqea yakun topgan kun – **yechim (Fano)**
 6. **payshanba** Voqea rivoji – (**Hayrat**)
 5. **chorshanba** Voqea rivoji – (**Tavhid**)
 4. **seshanba** Voqea rivoji – (**Istig'no**)
 3. **dushanba** Voqea rivoji – (**Ma'rifat**)
 2. **yakshanba** Voqea rivoji – (**Ishq**)
 1. **shanba** Voqea boshlangan kun – (**Talab**) **tugun** –
- Syujetning “boshqa qismlari” esa (matla bilan maqta orasidagi besh bayt) “voqea rivoji”ni tashkil etadi. Mazkur holatda kulminatsiya bilan yechimning bir nuqtada birlashib ketgani ham shoyoni tahsindir.

Haftaning har bir kuni inson umrining pillapoyalari tarzida tasavvur etilishi ham mumkin. Bunda matla insonning hayotga kelishini, oradagi baytlar umrning alohida lahzalari – umrguzarolikni, maqta esa umr poyonini tamsil etadi.

Mazkur g'azal yana bir jihatidan alohida ahamiyat kasb etadi. U tasavvuf ilmidagi komil inson bosib o'tishi lozim bo'lgan hayotiy pillapoyalar ramzi sifatida ham tasavvur etilishi mumkin. Bu “Sab'ayi sayyor”da Bahrom taqdirida jiddiy rol o'ynagan hafta kunlari tavsifi va unga bog'liq voqealar tadrijida yaxshi namoyon bo'lgan. Bu jihatdan, ayniqsa, “Lison ut-tayr”da tasvirlangan “yetti vodiy” mafhumi diqqatga sazovordir. Asarda “Bir qush”ning savollari (“Asli manzilg'a ne yanglig' yetkobiz?” (LT, 213) va unga berilgan javoblar Nasimiy g'azali bilan nihoyatda zich yaqinlikni namoyon etadi. Esga olaylik: o'sha qush savoliga Hudhud mana bunday javob bergan edi:

Ollimizda yetti vodiydur azim,

Har birida behad-u andoza biym...[1.213-214].

Ma'lum bo'ladiki, Nasimiyning yetti baytli g'azalining har bir bandida “ko'rinib turgan” hamda Alisher Navoiyning yuqorida keltirilgan mulohazalariga yaqin yana bir ma'no qatlami ham mavjud.

G'azalda inson kamolotining pillapoyalari ham o'ziga xos tasvirini topgan. U, ayni paytda, Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonidagi yetti vodiy tasvirini

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

yodga soladi. Unga ko'ra, bu vodiylar quyidagicha edi: Talab, Ishq, Ma'rifat, Istig'no, Tavhid, Hayrat, Faqr-u Fano). Tasavvurning oydinlashishi uchun Nasimiy g'azalidagi baytlar va Navoiy masnaviysidagi bandlarni yonma-yon keltiramiz:

Nasimiy baytlari	Navoiy bandlari
Shanba kuni man uchradi ul sarvi ravona, Shaydo qilibon soldi mani jumla jahona. Yakshanba kuni Majnun o'lib, hayroni o'ldim, Ko'rdim yuzin, o'xshatdim uni mohi tobona. Dushanba kuni rozi-dilimni dedim oxir, Ul ko'zlari nargiz, o'zi gul, qoshi kamona, Seshanba kuni sayyod o'lib, sayrona chiqdim, Men sayd o'libon, qurbon o'lam pistadahona. Chorshanba kuni yor keza keldi chaman ichra, Bulbul daxi ko'rdi yuzini, tushdi fig'ona. Panjshanba kuni yora dedim, pandim eshitgil, Fosh etma bu rozi dilimi yaxshi-yomona. Odina kuni ko'rdi jamolini Nasimiy, Ichdi labi la'lin shakarini ul qona-qona	Vodiyi avval – Talab vodiysidir, Boshlag'on ul yon sharaf hodiysidir. Ishq vodiysidir ondin so'ngra bil, Ul o't ichra bor-u yo'qni o'rtatil, Ishq chun qildi vujudingni adam, Ma'rifat vodiysig'a urdung qadam. So'ngra Istig'nog'a vodiydur vase' Pastdur junbida bu charxi rafe'. Vodiyi Tavhid bil, ondin nari, Fard bo'lmoq necha borsang ilgari. Mundin o'tsang vodiyi Hayratdurur, Vodiyi Hayratda ko'p shiddatdurur Borchadin so'ng vodiya Faqr-u Fano, O'tmas ondin sayr ila solik yano.

Yetti vodiyni bosib o'tishdan muddao “*oliy manozil*”ga (Alisher Navoiy) yetishdan iborat. Keling, baytlarni mana shu vodiylar mohiyati bilan uyg'unlik darajasini kuzataylik. Buning uchun har bir vodiya nomini shartli ravishda har bir baytning sarlavhasi sifatida belgilab olamiz.

Talab

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Shanba – haftaning birinchi kuni. Boshqacharoq aytiladigan bo'lsa, lirik qahramon – solikning ishq yo'liga kirib kelayotganiga, uning ilk qadamiga ishoradir. “Ul sarvi ravon” irfoniylar olamdagi go'zal mahbuba, aniqrog'i, unga bo'lgan muhabbat, unga bo'lgan ishqqa talabgorlikdir. Bu talabgorlik uni ancha bezovta qiladi, u iztiroblar ichida qoladi.

Aslida Yaratganning kuch-u qudrati, haybati oldida insonning ojiz-u notavonligini tan olishi ham tasavvufdagi ilk qadamlarning me'yor va mezonlaridan joy olgan. Zero, Navoiy aytganiday:

“Chun Talab vodiysig'a qo'ysang qadam,
Ollingga har dam kelur yuz ming alam” [2.214].

Ushbu bosqich solik – oshiq uchun ham o'ziga xos sinov maydonlaridir:

“Har dam onda yuz malolat yuzlanur,
Har nafas ming sa'b holat yuzlanur.
Istamak ranji ko'ngulni zor etar,
Topmamog'lig' ruhni afgor etar” [2.214].

Navoiy aytgan mana shu alomatlarining barchasi mazkur bayt mazmunini tashkil etib turibdi. Keyingi bayt mazmunini Ishq tashkil etadi.

Yakshanba kuni Majnun o'lib, hayroni o'ldim,
Ko'rdim yuzin, o'xshatdim uni mohi tobona.

Bayt mazmuni yorni ko'rish – ilohiy tajallining ro'y berayotgani haqidagi axborotga tayanadi. Yorning yuzi – borliqning inson ko'z oldida namoyon bo'lishi bo'lib, bunda solik olam hodisalariga bir mahzar tariqida qarash darajasiga yetadi. Bu ishqning ilk qadamlaridan biridir. Lirik qahramon o'zini Majnunga qiyoslamoqda. Mumtoz adabiyotda Majnun – ishq timsoli. Demak, bayt va vodiylar nomining unga sarlavha bo'lishi o'rtasida bevosita bog'lanish mavjud. Navoiyning ta'kidicha,

“Kuymak ishtur oshiqi devonag'a,
Shu'la ichra o'ylakim parvonag'a [2.214].

Bu yo'l uzun va mubham. Ushbu daraja hali manzilning oxiri emas, bor-yo'g'i boshlanishi, xolos. Shunga ko'ra:

Barcha qushning oti bulbul bo'lmadi,
To azaldin ishq aro kul bo'lmadi.
Kuymagan ishq ichra ermas ishqboz,
Oshiq ermas ulki ermas jongudoz.
Shod erur ishq ahli o'rtanmak bila,
Bo'lmag'ay bu sheva o'rganmak bila” [2.219-220].

Mana shu andozalar bilan yuqordagi bayt mazmuniga e'tibor qaratilsa, ularning uyg'unlik darajai nechog'li yuksak ekaniga ayonlashadi. Ishqda Majnun darajasining

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

e'tirofiyoq mana shu uyg'unlikning o'zagini tashkil etadi. Yorning olamdagi barcha narsa va hodisalardan, kishilardan ustun qo'yilishi uning "mohi tobonligida mujassamlashgan. "Mohi tobon"ning ham balandda, ham yorug', ham chiroyli ekani yaxshi ma'lum. Navoiy talqinidagi Majnunlik – kuyish, o'rtanish va izzat chekish demakdir.

Ma'rifat:

Dushanba kuni rozi-dilimni dedim oxir,
Ul ko'zlari nargiz, o'zi gul, qoshi kamona.

Ma'rifat vodiysi – irfoniy bilimlar makoni, ammo bu makonning chek-u chegarasi yo'q. Alisher Navoiy kitobxonga yordam ma'nosida bu olamning "Dashti bepoyonlig'in" maxsus ta'kidlaydi. Bu darajaga erishgan solik olam rang-barangligini ko'rib, kuzata oladi. Shu go'zallikni ko'ra olganidan iftixor qiladi. Nasimiyni yor go'zalligi haqidagi e'tiroflarida ayni mana shu holat namoyon bo'ladi. Demak, solik yor timsolida ilohiy olamning ayrim (ko'z, qosh) alomatlarini his eta boshlaydi.

Alisher Navoiy qalamidagi "Ma'rifat vodiysining vasi" mana bunday:

"Ma'rifat vodiysin ondin so'ngra bil,
Dashti bepoyonlig'in nazzora qil.
Kimki bu vodiyg'a bo'ldi muttasif,
Topti anda hollarni muxtalif [2.224]...
Bu mahalda gar gadodur, gar muluk,
Har bir o'zga yo'l bila aylar suluk...
Bo'ldi o'z irfoni har kimga sifat,
Ko'p tafovut qildi paydo ma'rifat..." [2.225].

Demak, ma'rifat oliy maqsad yo'lidagi bir bosqich sifatida kamolot sari intilayotgan solik uchun olamning turfaligini anglash imkonini beradi.

Navbatdagi bayt "Istig'no" deb sarlavha olgan. Demak, g'azaldagi lirik qahramon yo'lda davom etib, yangi vodiya qadam qo'yadi. U yor (olam) go'zalligini his etishda davom etadi. Uning yangi-yangi qirralarini mushohada qila boshlaydi. O'quvchi (tinglovchi)ga bu tuyg'ularni yetkazish maqsadida uning tasavvuridagi mavjud (sayyod, sayd) obrazlardan foydalanishga harakat qiladi.

Istig'no

Seshanba kuni sayyod o'lib, sayrona chiqdim,
Men sayd o'libon, qurbon o'lam pistadahona.

Demak, u o'zini ovchi (sayyod) o'rnida ko'rar ekan kutilmaganda, o'zining ham ovlanganini, ya'ni bu go'zallik qarshisida lol-u hayron, qolaversa, taslim bo'lganini

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

tan oladi. O'rni kelganida aytish lozimki, ov va ovchilik motivi mumtoz, ayniqsa, tasavvuf davri adabiyotida ancha faol qo'llangan.

Baytdagi "pistadahon" obrazi e'tiborga molik. "Dahon" (og'iz), shuningdek, lab timsollari qo'llanishiga ko'ra ko'plab ramziy ma'nolarni ifodalashi mumkin. U yorning tashqi go'zalligi, chiroyi va latofatining o'ziga xos "o'lchov birliklari"dan biri bo'lib keladi. Og'iz va lab qanchalik kichik va yupqa bo'lsa, yorning go'zalligi shunchalik kuchli, baland hisoblanadi. Ayni paytda u "yor"ning, demakki, ilohiy-irfoniy e'tiborning ham ramzi bo'lib kelishi mumkin. Unda bu so'z Allohni, uning buyukligini anglatadi Hozirgi holatda ham shu ma'no ko'zda tutilgan.

Ayni vodiyning "Lison ut-tayr"dagi Istig'no vodiysining bayoni tasavvurlarni yanada oydinlashtiradi:

– "Vodiy ondin so'ngra Istig'nodurur,
Onda teng a'lou gar adnodurur.
Har dam istig'no eli bo'lg'onda tez,
Solibon ofoq aro yuz rustaxez.
Yog'ib istig'no sahobidin yog'in,
Yuz tuman olamni suv eltur sog'in" [2.214].

Ushbu tasvirlar fonida Nasimiy lirik qahramonining "ovga chiqib" o'zining ovlangani mana shu kuch-qudrat e'tirofi va e'tiqodining o'ziga xos ifodasi, "solikka bas dushvor" ekani oshkor bo'ladi.

Chorshaba kun "voqealari" solik – yo'lovchining yorni chamanzorda ko'rishi bilan bog'liq. Bu ilohiy sirlar mohiyatidan xabardorlikning yana bir o'ziga xos darajasidir. Bunda bulbul o'zini ko'rib fig'on-u nolalarga kirishganiday, bu go'zallik oldida oshiq ham o'zini yo'qotadi. Ayni holatda u o'zini ko'ra boshlaydi ham. Aslida bu ham o'zlikni tanishning yana bir bosqichidir. U bejiz "tavhid" deyilmaydi.

Tavhid

Chorshanba kuni yor keza keldi chaman ichra,
Bulbul daxi ko'rdi yuzini, tushdi fig'ona.

Chaman, bo'ston, guliston orif ko'ngil martabalaridan biri bo'lib, undagi ko'ngilning ochiqligi va samimiyatini anglatadi [5.136].

"Vodiyi Tavhid ondin so'ngra bil,
Fard o'lub tajrid ondin so'ngra bil".

"Tavhid" yagonalik, vahdat, "birlashish" degan lug'aviy ma'nolarga ega. Tasavvufda u "Yaratganning yagonaligiga e'tiqod qilish" ma'nosini anglatadi.

"Tajrid"ning ma'nosi "boshqalardan uzoqlashish", "yakka-yu yolg'iz" [12.359] bo'lishdan iborat. Bundagi asosiy mohiyat Xudoning yagonaligiga e'tiqod qilishdan iboratdir". Alisher Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat"da donishmand Sariy tilidan

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

“ma'rifatning ibtidosi – yolg'iz Haq bilan bo'lish uchun nafsni poklashdir” [4.46], degan hikmatni keltiradi.

Chun bu vodi y sori sayring qo'ydi gom.
Fard-u yaktolig' sanga bo'ldi maqom...
Bir bo'l-u, bir ko'r-u, bir de, bir tila,
Mayl qilma munda ikkilik bila.
Ikkilik bu yo'lda ahvolliqdurur,
Sirri vahdatdin mu'attalliqdurur» [3.233-234].

Bundan kelib chiqadigan asosiy to'xtam shuki, “har bir inson Xudoni o'zidan izlasin. Uning qudrati va shavkatini o'zida ko'rsin. Mazkur aqida «Kimki o'zini tanisa Rabbini taniydi» degan hadis mazmunidan kelib chiqadi. Bundan tashqari, «yashirin xazina» bo'lgan Olloh taolo ilm-u hikmatning bir qismini inson qalbiga joylagan. Ya'ni inson «yashirin xazina»ni saqlovchi xazinadordir. Shu bois inson ko'ngli «irfon maxzani» [N.Komilov, 41]. Mana shu xazina esa uni yana oldinga

Hayrat

Panjshanba solikning o'z holatini anglashdagi yangi bosqich. Bu bosqichda solik – oshiq Alisher Navoiy tavsifidagi tuyg'ular ichida yashay boshlaydi:

Hayrat aylar tilni gungu lol ham,

Aql zoyil, hushni pomol ham.
Kecha-u kunduzga boqsa har necha,
Onglamas kunduzmudur yoxud kecha [3.237]

Xuddi shuning uchun ham Yorga murojaatdagi iltimos, o'tinch ohanglari bejiz emas:

Panjshanba kuni yora dedim, pandim eshitgil,
Fosh etma bu rozi dilimi yaxshi-yomona.

Hol va holatning sharhi ham “Lison ut-tayr”da juda yorqin tarzda berilgan:

Harne kasb aylab edi tavhidaro,
Vodiyi tafrid ila tajrid aro.
Barchasi ondin bo'lur mahv-u adam,
Yo'qki hosil qilg'ollikim o'zi ham.
So'rsalarkim bormusen yo yo'qmusen,
Hech qaysi yo ikkisi-o'qmusen [3.238] ...

Shunday tavsiflardan keyin anglash mumkinki, Nasimiyning lirik qahramoni bejiz iltimos qilmagan.

Hafta tugamoqda. Demak, yo'l ham oxirlamoqda. Manzil va maqsad ham shunga mos va munosib.

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Faqr Fano

Odina kuni ko'rdi jamolini Nasimiy,
Ichdi labi la'lin shakarini ul qona-qona.

Jamol "ma'shuqa husnining zohir bo'lishi", boshqacharoq aytganda, sodiq oshiq uchun ilohiy sirlarning ochila borish darajalaridan biridir. Bunda oshiq mushohadalarining tiniqlashib borishi ham ko'zda tutiladi..

Buni anglash uchun yana "Lison ut-tayr"ga murojaat etamiz:

«Mundin o'tsa o'trug'a kelmas yano,
Yo'l aro juz vodiysi Faqr Fano.
Yo'q bu vodiysi ichra juz xomushluq,
Gung-u kar bo'lmog'lig'u behushluq.
Chun talotum ko'rguzub bahri amiq,
Yuz tuman olam bo'lub onda g'ariq...
Foniysi mutlaqdurur gar xud baqo,
Istasang qilmoq kerak o'zni fano» [2.252].

Nasimiyning birgina g'azali bilan tanishib turib, ularda bir insonning hayot (irfoniy) yo'li tasvirini kuzatish mumkin. Unda o'sha insonning ilk qadamlaridan boshlab barcha hayotiy hodisalar alohida-alohida lavhalar sifatida tasvir etilgan. Nasimiy tasvirlagan inson odamning olam oldidagi tasavvur va tushunchalaridagi rang-baranglik, hayrat va zavqni oddiy va sodda hayotiy lavhalarda ko'rsatib berishi bilan e'tiborga molik. Shunga qaramay, Nasimiyning g'azalini o'qish bilanoq bu go'zalliklarni birdaniga ko'rish, ilg'ab olish qiyin, balki mumkin ham emas. Zero, ularning yuzida ma'no kelinchagining irfoniy pardalari "tortug'liq" turibdi. Mana shu pardalarni ochishda esa Amir Alisher Navoiyning nozik va nodir hamda serma'no va qodir kuzatishlari, tasvir va xulosalari beqiyos ochqich vazifasini ado etmaganida XXI asr kishilari shunchalik buyuk hayrat, takrorlanmas iste'dod va teran tafakkur mevalaridan bebahra qolgan bo'lar edi.

Hali Nasimiy g'azalining o'ziniyoq boshqacharoq yondashuv va andozalar bilan talqin va tahlil etish imkonlari turibdi. Qolaversa, uni irfoniy tadqiq etishning yanada rang-barang shakl va usullarini ham inkor etish mumkin emas. Bu borada Alisher Navoiy aytgandaridek:

Bu yeti vodiysi dog'i ijmoli erur,
Lek tafsilida ko'p ishkoli erur».

Albatta, bular dastlabki kuzatishlar, xolos. Bu borada hali yanada jiddiyroq va batafsilroq tadqiqotlarning yuzaga kelishi tabiiy. Zero:

Lek manzildin xabar bermas birav,
Kim bu yo'ldi yonmadi bir rohrav.

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Shunday ekan, matn va uning talqini ham rang-barang bo'lishi tabiiy. Boshqacharoq qilib aytganda, bularning barchasi mumtoz adiblarga xos bo'lgan badiiy tafakkurning o'ziga xos bir bazmidir. Bu bazmga xush kelibsiz!

Adabiyotlar ro'yxati

(Использованная литература / References):

1. Алишер Навоий. МАТ. Йигирма томлик. 6 т. Хазойин ул-маъоний. Фавойид ул-кибар. Илмий-танқидий текст асосида нашрга тайёрловчи Ҳ.Сулаймонов. – Тошкент, Фан, 1990. – Б.516 б.
2. Алишер Навоий. МАТ. Йигирма томлик. 12 т. Лисон ут-тайр.Изоҳлар билан нашрга тайёрловчи Ш.Эшонхўжаев. – Тошкент, Фан, 1996. 284-бет
3. Алишер Навоий. МАТ. Йигирма томлик. 15 т. П.Шамсиев матни асосида таржима ва изоҳларни тўлдириб, нашрга тайёрловчи: С.Ғаниева. – Тошкент, Фан, 1990. – Б.90 б.
4. Алишер Навоий. МАТ. Йигирма томлик. 17 т. Насойим ул-муҳаббат. Нашрга тайёрловчилар С.Ғаниева, М.Мирзааҳмедова. – Тошкент, Фан, 2001. – Б.520.
5. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература. – Москва, Наука, ГРВЛ, 1965, – С. 524.
6. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Биринчи китоб. – Тошкент, “Ёзувчи”, 1996 – Б.272. 36-37-бетлар.
7. Комилов Н. Тасаввуф. Тавҳид асрори. Иккинчи китоб. – Тошкент, “Ёзувчи”, 1999 – Б.208.
8. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 336 səh.
9. Имодиддин Насимий. Жононни севарман (Озарбайжон тилидан Тохир Қахҳор таржимаси). - Тошкент: "Билим ва интеллектуал салоҳият" нашриёти, 2019, 24-бет.
10. Осман Нури Топбаш. В испытании мусульманитна самим собой. Тасаввуф. Перевод с турецкого Наталья Наджиоглу. – Стамбул, 1436/ 2015].
11. Саид Жаъфар Сажжодий. Фарҳанг-э истилоҳоту таъбироти ирфони. – Техрон, 1303.
12. Фарҳанги забони тоҷики. Жилди 1. – Москва, Энциклопедия, 1969. С. 952.
13. Фарҳанги забони тоҷики. Жилди 2. – Москва, Энциклопедия, 1969. С. 948.
14. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи Қ.Каримов. – Тошкент, “Фан”, 1972. – Б.964.